

ULUSLARARASI DİN VE DİL SEMPOZYUMU

INTERNATIONAL SYMPOSIUM
ON RELIGION AND LANGUAGE

30 KASIM / NOVEMBER 2018

IĞDIR ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
IGDIR UNIVERSITY FACULTY OF THEOLOGY

ISBN: 978-605-83039-7-3

IĞDIR ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ARALIK 2018

KAVRAMSAL ÇÖZÜMLEME, WITTGENSTEIN VE DİN DİLİ PROBLEMİ¹

TUNCAY İMAMOĞLU²

Tarihi, insanlık kadar eski olan din, en pratik anlatımıyla kut-sala duyulan saygının bir ifadesi olarak tanımlanabilirse de bu tanım onun sadece bireysel yönüne vurgu yaptığından eksik olacaktır. Çünkü din sadece bireysel değil, mensuplarına kazandırdığı zihniyet yapısı ve sunduğu değerler ve semboller sistemiyle de sosyal ve fonksiyonel bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Max Scheler'in "Her dinsel eylem aynı zamanda bireysel ve sosyal bir eylemdir, bu yüzden bir tek Hıristiyan Hıristiyan değildir şeklindeki cümle büyük ölçüde tüm dinler için geçerlidir"³ sözü, dinin bu yönüne vurgu yapan anlamlı bir ifadedir.

Din, başlangıçtan bu yana insanlığın en önemli ilgi alanlarından birisi olmuştur. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki, dil ile ilgili felsefi çözümlerinin gelişmesinden önceki dönemlerde, yani yirminci yüzyıl öncesi düşünce sistemlerinde filozoflar, teoloji ve felsefenin ortak konusu olan Tanrı, ahlâk, ruh, ölüm, ölümsüzlük vb. şeyler üzerinde çokça durmakla birlikte bunların bilişsel olarak anlamlı olup olmadığı konusunu gündeme getirmemişlerdir. Dil üzerinde felsefi analizlerin yoğunlaşmasıyla birlikte ise sözünü ettiğimiz konularla ilgili söylemlerin anlamları araştırılarak, dil çözümlenmesi yapılmıştır.

¹ Bu yazı daha önce Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinin 2011, 35. sayısındaki 'Mantıkçı pozitivism, Wittgenstein ve Din'adlı makalemizden üretilmiştir.

² Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri

³ Joachim Wach, *Sociology of Religion*, University of Chicago Press, Chicago,1944, s.29; ayrıca bkz, Tuncay İmamoğlu, *Modern Batı Düşüncesinin Felsefi Temelleri*, İz yayıncılık, İstanbul, 2013, s.58.

Bilindiği gibi, Aydınlanma felsefesinin ve İngiliz ampirizminin ardılı olarak, Moritz Schlick'in öncülüğünde 'Vienna Çevresi' tartışmalarının dışında gelişen mantıkçı pozitivistlerin iki temel özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki, mantıkçı çözümleme olarak felsefenin kavramsallaştırılması, diğeri de metafiziğin anlamsız olarak reddedilmesidir. Bu iki özelliğin birbirleriyle yakın ilişkisinin olduğunu görmekteyiz. Mantıksal çözümleme, bütün bilgiyi, bilimsel ve günlük hayatla ilgili tüm iddiaları tahlil etmek ve bu tür iddiaların anlamlarını ve onlar arasındaki ilişkileri açıklamak anlamına geldiğinden, pozitivistlerin mantıksal çözümleme düşüncesi, onları metafiziksel ya da dini iddiaların anlamsız olduğu sonucuna götürmüştür.⁴ Bilimi dilin anlamlı kullanımı için bir rehber olarak gören mantıkçı pozitivistler, ifadeleri anlamlı ve anlamsız diye belirleyebileceğimiz bir ölçütün varlığını gündeme getirerek, bu ölçütü doğrulanabilirlik kriteri diye adlandırdılar. Kavramsal çözümleyiciler ise, dili dışsal gerçekliğe bağlayan anlam ölçütü yerine, onun kullanımı üzerinde durmuşlardır. Onlara göre dini ve metafizik ifadeler, kullanıldıkları bağlam içerisinde bir anlam ifade etmektedirler. Wittgenstein'in ikinci döneminde geliştirdiği "dil oyunları"nda yaptığı budur. Onun geliştirdiği bu dil oyunlarından hareket eden kavramsal çözümleyiciler, dini ifadelerin de kendilerine has bir mantığının olduğunu savunmuşlardır.

Biz burada Wittgenstein'in metafizik ya da dinsel ifadelerin anlamlı olup olmadığı düşüncesini ele alırken onun felsefesinden çokça etkilenen mantıkçı pozitivistlerden de söz etmek durumundayız.

Şunu öncelikle ifade etmek gerekir ki, Wittgenstein'ı çağdaş teolojinin önemli unsurlarından birisi olarak zikretmek başta Wittgenstein'in kendisi olmak üzere herkesi şaşırtacak bir iddia olacaktır. Çünkü Wittgenstein bir teolog değil bir filozoftur ve onun yaz-

⁴ William T. Blackstone, *Dinsel Bilgi Sorunu*, çev. Tuncay İmamoğlu, Ataç Yayınları, İstanbul, 2005, s.16 vd.; Gunnar Skirbekk, Nils Gilje, *Felsefe Tarihi*, çev. Emrullah Akbaş, Şule Mutlu, Üniversite Kitabevi, İstanbul, tsz., s.537.

dığı eserlerde teolojiye açıkça atıf yapan bütün içerisinde çok küçük bir bölümü oluşturmaktadır. Ancak yine de teolojinin çağdaş bir anlamını elde etmek isteyen kişi, onun yaptığı çalışmalarını bir dereceye kadar bilmek zorundadır.⁵ Malcolm'un da ifade ettiği gibi, Wittgenstein, herhangi bir dini inancı kabul eden ya da dindar kişiliği olan bir şahsiyet değildir. O bir anlamda dinin mümkün olduğu bir kanaat ve düşünceye sahiptir. O dine, kendisinin katılıp yaşamadığı ancak ona sempati ve büyük ölçüde ilgi duyduğu bir hayat tarzı olarak bakmaktaydı.⁶ Wittgenstein'in özellikle ikinci dönem felsefesinde din bir hayat tarzı olarak görülmektedir. Ancak din ve metafizikle ilgili olarak birinci dönem felsefesinde ileri sürdüğü düşünceler mantıkçı pozitivism denen akıma etki etmiştir. Mantıkçı pozitivistler, Wittgenstein'in birinci dönem felsefesini oluşturan *Tractatus* adlı eserinden esinlenerek din ve teolojiyle ilgili bir teori geliştiren ilk kimselerdir.

Mantıkçı pozitivistler, olgu ve olaylara karşılık gelen ve deneysel olarak doğrulanabilen bir dil oluşturmaya çalışarak, muğlak ve belirsiz semboller içeren dilin yanlış olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, bu belirsizlik ve yanlışlıklar modern mantığın yardımıyla ortadan kaldırılabılır. Dilin cümleleri ve terimlerinin anlamı ancak bu yolla açık hale getirilebilir. Russell'dan Rudolf Carnap'a, Nelson Goodman'dan Willard Van Orman Quine'a uzanan bu tutumun başlıca amacı, dil eleştirisi yaparak, felsefeyi metafizikten arındırmaktır.⁷ Mantıkçı atomizm olarak da bilinen bu ideal dil, genellikle anlamın resim kuramı olarak tanımlanmaktadır. Örneğin birinci döneminde Russell'ın temsil ettiği 'ideal dil' anlayışı çevresinde bulunan Wittgenstein bize, bir resimdeki unsurlarla onun resmettiği obje ya da sahnenin unsurları arasında bir tür uygunluğun var olduğunu söylemektedir. Ayrıca resim, dün-

⁵ Donald Hudson, Wittgenstein'in Din Felsefesi, çev. Ramazan Ertürk, A Yayınevi, Ankara, 2000, s.7.

⁶ Hudson, a.g.e., s. 15.

⁷ Ömer Naci Soykan, *Felsefe ve Dil, Wittgenstein Üstüne Bir Araştırma*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 1995, s.47.

yadaki nesnelere düzenini ve yapısını yansıtmaktadır. Wittgenstein'a göre, olguların durumu nesnelere bir bileşimdir. Nesnelere karşılıklı biçimlenmesi ise atomal gerçekleri yani olgu bağlarını oluşturur.⁸ Dünyadaki atomal gerçeklerin yerini tutan ve bu gerçekleri resmeden atomal önermelerdir. Önermenin yapısının doğru olabilmesi için atomal gerçeklerin yapısını ya da dünyadaki olgu durumlarını resmetmesi gerekmektedir. Tüm anlamlı söylemler, son çözümlemede atomal önermelerden ya da onların belirlenen ilişkilerinden çıkarılabilir.⁹ Bu yaklaşım, insanın olgu ve olaylar dünyası dışında anlamlı söylemler ortaya koyamayacağını göstermektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi Wittgenstein'ın *Tractatus*'unda mantıkçı pozitivistlerin doğrulama ilkesine benzeyen bir şey bulabiliriz. Wittgenstein'ın temel tavrı 'bir önermenin anlamının, bu önerme tarafından tasvir edilen atomik gerçek veya gerçeklerden ibarettir' şeklinde olduğuna göre, kendisinin de ifade ettiği gibi, bundan şöyle bir sonuç çıkmaktadır: "Bir önermeyi anlamak demek, bu önerme doğru olduğunda durumun ne olacağını bilmek demektir"¹⁰. Yani bir önerme, sadece ve sadece onu doğrulayacak olan şeyi bildiğimizde anlaşılabilir. Örneğin, beyaz kağıt üzerinde siyah leke; yüzeyin her noktası için, beyaz mı siyah mı olduğunu belirterek lekenin biçimi betimlenebilir. Bir noktanın siyah olduğu olgusu, olumlu; beyaz olduğu, olumsuz bir olguyu karşılar. Yüzeyin bir noktasını imlediğimde, bu, üzerinde yargıda bulunmak için ortaya konmuş bir varsayımı karşılar. Ancak bir noktanın siyah ya da beyaz olduğunu söyleyebilmek için, önce bir noktaya ne zaman siyah, ne zaman beyaz dendiğini bilmem gerekir. 'P'nin doğru olduğunu söyleyebilmek için p'ye hangi şartlarda doğru diyebileceğimi belirlemiş olmalıyım; bunu yapmakla ben, sözü edilen önermenin anlamını belirlemiş oluyorum. Benzetmenin aksadığı

⁸ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, çev. Oruç Aruoba, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s.13, 19.

⁹ Blackstone, *Dinsel Bilgi Sorunu*, s.33-34.

¹⁰Wittgenstein, a.g.e., s.49.

nokta ise şudur: kağıdın bir noktasına beyaz ve siyahın ne olduğunu bilmeden de işaret edebilirim. Oysa anlamı olmayan bir önermeyi hiçbir şey karşılamaz. Çünkü bu, hiçbir şeyi karşılamaz ki, böyle bir şeyin niteliklerine 'yanlış' ya da 'doğru' denebilirsin; bir önermenin fiili 'doğrudur' ya da 'yanlıştır' değildir; tersine, 'doğru olan', fiili zaten içermelidir.¹¹ Tasarımı doğrulayabilmek için, onu gerçeklik ile karşılaştırmalıyız. ¹²Bütün bunlara rağmen Wittgenstein ile mantıkçı pozitivistler arasındaki yakınlığın, görüldüğü kadar kolay olmadığını belirtmemiz gerekir. Çünkü Hudson'un da ifade ettiği gibi¹³, Wittgenstein, önermenin gerçeklikle karşılaştırılmasından söz ederken, gerçekliğin unsurlarının deneysel olarak gözlemlenebilir olmaları gerektiği hususunda net değildir. Bu yüzden kimileri Wittgenstein'in buna işaret ettiğini söylerken, kimileri de böyle bir işaretin olmadığını ileri sürmüşlerdir. Dil ile tasvir edilen gerçekliğin deneysel olarak gözlemlenebilir olduğu ister kabul edilsin, isterse edilmesin Wittgenstein'in, anlam konusundaki kriterinin tamamıyla formel ve makul bir kriter olmasını amaçlamış olduğu kesin gözükmektedir. Mantıkçı pozitivistler, Wittgenstein'in mantıksal anlam analizlerine ampirist bir bilgi teorisi ilave etmişlerdir. Buna rağmen Wittgenstein'in analizleri, zorunlu olarak ampirizme işaret ediyor veya adres gösteriyor değildir.

Ancak burada şunu ifade etmenin gerekli olduğuna inanmaktayız. Birinci döneminde Russell'ın 'ideal dil' anlayışını paylaşan Wittgenstein, metafizik üzerinde konuşulmasına karşı çıkmakla birlikte, yine de ona bir yer tanımakta ve mantıkçı pozitivistler gibi onun tamamıyla anlamsız ve saçma olduğunu söylememektedir.¹⁴ *Tractatus* adlı eserinde Wittgenstein, metafiziği reddetmeyip, onun üzerinde konuşulmasını eleştirmekte ve metafiziği mistik olan

¹¹ Wittgenstein, a.g.e., s.55-56.

¹² Wittgenstein, a.g.e., s.25.

¹³ Hudson, a.g.e., s.30.

¹⁴ Cafer Sadık Yaran, *Günümüzün Din Felsefesinde Tanrı İnancının Aklılığı*, Etüt Yayınları, Samsun, 2000, s.10.

diye nitelendirmektedir. Şu ifadeler ona aittir: “Dile getirilemeyen vardır gene de. Bu kendisini gösterir, gizemli olandır o.”¹⁵ Wittgenstein’a göre, insanların mistik olan şeylere yönelimi, arzularının bilim tarafından tatmin edilemeyişinden kaynaklanmaktadır. Wittgenstein “tüm olanaklı bilimsel sorular yanıtladığında bile yaşam sorunlarımıza daha hiç dokunulmamıştır”¹⁶ demektedir.

Burada görüldüğü gibi Wittgenstein insanın dil ile ifade edemediği bir alanın yani metafiziğin varlığını onaylamakta, onu anlamsız olarak görmemektedir. O, metafizik konusunda sadece susmayı önermektedir. Yine Wittgenstein, “inançlı bir insanın ifade ettiği ‘Tanrı’ vb. kavramlara bir insan inanmayabilir. Fakat bu kavramların varlığını çürütmek mümkün değildir” demektedir.¹⁷ Ancak Wittgenstein her ne kadar bunları ifade etse de, ideal dil ve doğrulanabilirlikle ilgili düşüncelerini ortaya koyduğu onun birinci dönemine ait olan *Tractatus* adlı eseri mantıkçı pozitivistlerin ilham kaynağı olmuştur. Wittgenstein’ın ilkelerinden hareket eden mantıkçı pozitivistler, bir ifadenin doğru olup olmadığını belirleme imkânının olmaması durumunda o ifadeyi tamamıyla anlamsız bularak reddetmişlerdir. Bir başka ifadeyle, mantıkçı pozitivistler, üzerinde konuşulamayan şeyin varlığına karşı çıkarak, onu anlamsız olarak nitelendirmişlerdir. Onlara göre, bir önerme ya da ifadenin bilişsel ya da bilgisel anlama sahip olup olmadığını belirlemede temel ölçüt, doğrulanabilirlik kriteridir.

Burada görüldüğü gibi mantıkçı pozitivistlerde anlam sorunu, önermeler düzeyindedir. Ancak önermenin vokabüleriyle sentaksı arasında ayırım yapmak zorunludur. Bir önermenin anlamdan yoksun olmasının iki şekli bulunmaktadır: Önermenin kavramsal düzeninde kusur olması ve onun sentaktik düzeninde bir bozukluğun bulunması.¹⁸ Bir önerme ya da ifade en azından ilke olarak

¹⁵ Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, s.169.

¹⁶ Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, s.169.

¹⁷ Ludwig Wittgenstein, *Estetik, Ruhbilim, Dinsel İnanç Üzerine Dersler ve Söyleşiler*, Derleyen: Cyril Barret, Çev. A. Baki Güçlü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1997, s. 95.

¹⁸ Jean-Gérard Rossi, *Analitik Felsefe*, çev. Atakan Altınörs, Paradigma Yayınları,

empirik yoldan doğrulanabilirse anlamlı, aksi takdirde anlamsızdır. Mantıkçı pozitivistlerde olgu önemli bir gerçeklik olup, olgusal ya da deneysel olmayan şeyin hiçbir anlamı yoktur.¹⁹ Mantıkçı pozitivist ilkenin ne anlama geldiği, mantıkçı pozitivistin İngiliz temsilcisi olan A. J. Ayer'in onu ifade ediş şekline daha iyi anlaşılabilir. Ayer şöyle der: "Bir önerme, eğer ve ancak doğruluğu deneyle kesin olarak saptanabilirse, o önermenin doğrulanabilir olduğu söylenir."²⁰ Bunun da anlamı, her deneysel varsayımın bir gerçek ya da olabilir deneyle ilgili olması gerektiğidir. Hiçbir deneyle ilgisi olmayan bir bildirim deneysel bir varsayım değildir ve bu yüzden de olgusal bir içeriği yoktur.²¹ Ayer ve diğer pozitivistler, teolojik dilin deneysel doğrulanabilirlik ölçütünü karşılamakta başarısız olduğunu ve dolayısıyla hiçbir bilişsel anlamının olamayacağını düşünmektedirler. Onlara göre dilin bilişsel olması için, onun deneyden hareketle kanıt sunmanın ilke olarak mümkün olduğu konulardan, doğruluk ve yanlışlığın anlamlı olduğu mevzulardan söz etmesi gerekmektedir.²² Yani mantıkçı pozitivistler, bilimin kendi iddialarını deneyle doğruladığından anlamlı bulunduğunu, din ve metafiziğin ise bunu yapamadığı için anlamsız olduğunu ileri sürmüşlerdir.²³ Örneğin, asit içerisine batırılan turnusol kağıdının rengini değiştireceğini iddia eden bir bilim adamı, test sonuçlarını ortaya koyarak iddiasının doğruluğunu kanıtlamaktadır: Bir parça turnusol kağıdı al, asit içerisine batır ve sonucu gözlemler.

Ancak dini bir önermeyi ne tür bir empirik sınama yöntemiyle test edebiliriz? Örneğin "Tanrı Kudretlidir" vb. şeklindeki dini önermeleri nasıl tecrübe edeceğiz. İşte mantıkçı pozitivistlere göre

İstanbul, 2001, s.37.

¹⁹ Frédéric Ferré, *Din Dilinin Anlamı*, çev. Zeki Özcan, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s.58.

²⁰ Alfred Jules Ayer, *Dil, Doğruluk ve Mantık*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s.14.

²¹ Ayer, *Dil, Doğruluk ve Mantık*, s.19.

²² Michael Peterson ve diğerleri, *Akıl ve İnanç*, çev. Rahim Acar, Küre Yayınları, İstanbul, 2006, s.325.

²³ Ronal H. Nash, *Is Jesus the Only Savior*, Michigan, 1994, s.98-99.

bu tür ifadeleri test etmenin imkânı yoktur. Dolayısıyla böyle ifadelere doğru ya da yanlış olarak değil, anlamsız ifadeler olarak bakmak gerekmektedir.²⁴

Mantıkçı pozitivistler bu söylemleri ileri sürerken Wittgenstein'in birinci dönem felsefesinden yola çıkmaktadırlar. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Wittgenstein'in *Tractatus* adlı eserini kendilerine rehber eden mantıkçı pozitivistler, Wittgenstein'ı da mantıkçı pozitivist olarak okumuşlardır. Hâlbuki bu doğru değildir. Çünkü doğrulama ilkesinin geçerli olduğu varsayıldığında, mantıkçı pozitivistlerin metafiziği reddetmeleri, açık ve kendi içinde tutarlıdır. Ancak Wittgenstein'in *Tractatus*'ta bu konuyu ele alışı bu kadar açık ve net değildir. Elbette ki Wittgenstein da metafizik, teoloji ve ahlaki dil ile ifade edilemeyen alana yerleştirir. Bununla birlikte bunun tam olarak ne anlama geldiği ya da bununla tam olarak ne demek istendiği anlaşılması kolay bir durum değildir²⁵. Wittgenstein 'hakkında konuşamadığımız bir şeyi sessizce geçip gitmeliyiz' derken konuşamadığımız bir alanın var olduğuna işaret etmektedir. Hakkında sessiz kalınacak bir şeylerin var olduğuna işaret ettiği gerekçesiyle mantıkçı pozitivistlerin bu ifadelerde belirtilen hususu eleştirmeyi gerekli görmeleri Wittgenstein ile mantıkçı pozitivistlerin temel ayrılık noktası olarak gözükmektedir. Öyleyse şunu ifade edebiliriz ki, Wittgenstein, mantıkçı pozitivistler gibi metafizik alanın varlığını kesinlikle inkar etmemektedir. Onun karşı çıktığı şey metafizikle ilgili konuşmaktır. Ona göre metafizik vardır fakat insan ne kadar çaba ortaya koyarsa koysun o alanla ilgili açık ve belirgin ifadeler ortaya koyamaz. Bunun için yapılması gereken şey, metafizikle ilgili konuşmamak, susmayı tercih etmektir.

Ancak şunu belirtmek gerekir ki, insanoğlunun bu tür konular karşısında susmayı tercih etmesi onu kesinlikle tatmin etmemektedir. Örneğin metafizikle ilgili söylemleri bir kritiğe tabii tutan

²⁴ Nash, *Is Jesus the Only Savior?*, s.99.

²⁵ Hudson, a.g.e., s.33.

Kant, bu söylemlerin tutarlılığını sorgulamakla birlikte, metafiziğin bizatihi kendisinin varlığını onaylamaktadır. Kant, aklın bilgisinin bir türünde, aklın bizzat kendisinin doğası tarafından emredildiği için göz ardı edemediği, ama tüm güçlerini aştığı için de cevaplamaya muvaffak olamadığı sorular tarafından sıkıntıya sokulma gibi garip bir yazgısının olduğunu belirtmektedir. Kant'a göre, metafizik alandan gelen sorular ne geri çevrilebilirler, ne de denemelerle kanıtlamalar yapan bilimlerin verdikleri türden bilgilerle yanıtlanabilirler.²⁶

Görülüyor ki, tıpkı Wittgenstein gibi Kant da metafizik söylemleri sorgulamakla birlikte metafiziğin varlığını onaylamanın insan aklının garip bir yazgısı olduğu kanaatindedir. Metafizik karşısında insanın suskun kalmasının imkânsız olduğunu Wittgenstein bir anlamda ikinci dönem felsefesiyle çok net olarak ortaya koymuştur. İkinci dönem felsefesinde Wittgenstein, ifadelerin anlamı üzerinde değil, bu ifadelerin kullanımları üzerinde durmaktadır.

Ludwig Wittgenstein'in ikinci döneminde yazdığı *Philosophical Investigations* adlı eserinin çağdaş dil felsefesi üzerinde çok etkili olduğu bilinen bir gerçektir. Çünkü çağdaş dönemde dil üzerine yazılan aşağı yukarı tüm felsefe kitapları Wittgenstein'in bu eserine göndermede bulunmaktadır. Wittgenstein, ilk dönem çalışması olan *Tractatus Logicus Philosophicus*'u ikinci döneminde yazdığı *Philosophical Investigations* ile bütünüyle reddetmektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, *Tractatus*'da Wittgenstein, mantıksal anlamda mükemmel bir dil inşa etmeye çalışmıştır. Ona göre, muğlak ve belirsiz sembolleri içeren ve sembollerin bileşimlerine imkan veren olağan dilimiz yanlışdır. Filozofun görevi, belirsizlik ve yanlışlıklardan arındırılmış ideal bir dil oluşturmaktır. *Philosophical Investigations*'da ise Wittgenstein, filozofun görevinin olağan dili

²⁶ Immanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1993, s.45 vd; krş. Heinz Heimsoeth, *Immanuel Kant'ın Felsefesi*, çev. Takiyettin Mengüşoğlu, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986, s.67; David West, *Kıta Avrupası Felsefesi*, çev. Ahmet Cevzici, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1998, s.32.

doğrulamak veya düzene koymak olduğu görüşünü reddetmektedir. O, *Philosophical Investigations*'da olağan dilin, ideal bir dil içerisinde yeniden şekillenmeye ihtiyaç duyduğu anlayışına karşı çıkar. O, gerçekte *Tractatus*'da 'ciddi hatalar'ın olduğunu, bu hatalar arasında anlamın resim kuramının, dil konusundaki atomist anlayışın ve bir dilin mantıksal hesaplamalar konusunda apaçık bir yapıya sahip olması gerektiği anlayışının bulunduğunu ifade etmektedir. Dilin, resmetme veya isimlendirmeden çok daha başka bir fonksiyonu vardır. Onun birçok fonksiyonu ya da kullanımı bulunmaktadır. Bu çok yönlü fonksiyonları veya kullanımları belirlemek filozofun görevidir. Wittgenstein felsefeye biçtiği bu yeni görevde felsefeyi, doğruluk iddiaları ortaya atma değil ancak onları açıklığa kavuşturma girişimi olarak teşvik etmekte ve böylece de mantıkçı pozitivistlerden farklı düşündüğünü çok net olarak ortaya koymaktadır. Mantıkçı pozitivistler felsefenin görevinin, önermelerin anlamlı olup olmadığını belirlemek olduğunu savunurlarken Wittgenstein felsefi problemlerin, dikkatsizliğin ve dilin kötüye kullanılmasının sonucunda ortaya çıktıkları kanaatini taşımaktadır.²⁷ Buna göre Wittgenstein dikkatimizi, bir önermenin anlamının ne olduğu fikrinden, o ifadenin kullanımının ne olduğu fikrine yönlendirmekte ve bununla ilgi olarak şunları söylemektedir: "Anlam sözcüğünü kullandığımız durumların geniş bir sınıfı için bu sözcük şöyle tanımlanabilir: Bir sözcüğün anlamı, onun dildeki kullanımıdır."²⁸ Wittgenstein'a göre, bu yer değiştirme işini gerçekleştirdiğimizde, birbirimizle anlaşabilir ve felsefi karışıklardan kaçınabiliriz, çünkü bu tür karışıklıklar; kullanımı, bağlamı veya sözcüklerimize anlam veren 'dil oyunu'nu bilmemenin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bir ifadenin anlamının edimsel bir dil oyununda onun kullanılması olduğunu bilmemekten dolayı, görünüşte açık olan ifadelerin nasıl anlaşılabilceği konusunda şaşırabiliriz. Wittgenstein bize sadece hatırlatmaktadır ki, olağan dil oyunları-

²⁷ Blackstone, *Dinsel Bilgi Sorunu*, s.35-36.

²⁸ Ludwig Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalara*, çev. Deniz Kavit, Küyerel Yayınları, İstanbul, 2000, s.36.

mızda bu tür sözcükleri nasıl kullanacağımızı bilmiyoruz. Filozoflar, dilimizi doğal bağlamından ve ona anlamını veren kullanımından uzaklaştırdıkları için şaşırılmışlar ve bu yüzden kendi kendilerini kavramsal karışıklıklar içine sokmuşlardır.²⁹ Bu tür kötü kullanımlar ortaya çıktığında Wittgenstein şu soruyu sormaktadır: “Ancak bu sözcükler şimdi ne için kullanılırlar? Onların uygulanacakları dil-oyunu kayıptır.”³⁰ Bu kavramsal karışıklıklar ayrıca, Wittgenstein’in ifadelerin ‘yüzeysel grameri’ olarak adlandırdığı şey tarafından yanıtlanmanın da sonucudurlar. Yüzeysel gramer, bir kimsenin, dilin çok kompleks ve sayısız kullanımlarını gözden kaçırmaya, hatta dilin bütün kullanımlarını tek bir modele indirgemeye çalışmasına neden olur. Filozoflar belirli kavram veya ifadeler hakkında şaşırıldıklarında, Wittgenstein onlara, kendi kendilerine şunu sormalarını önerir: “Bu sözcüğün anlamını nasıl öğrendik? Ne tür örneklerden? Hangi dil oyunlarında? O zaman, bu sözcüğün bir anlamlar ailesine sahip olması gerektiğini görmemiz daha kolay olacaktır”.³¹

Wittgenstein felsefi problemlerin, dilbiliminden ya da kavramsal karışıklıktan meydana geldiği kanaatindedir. Ona göre bu tür problemler “dil tatile gittiğinde”³² ortaya çıkar. “Bizi uğraştıran bu karışıklıklar, dil, tıpkı işlemeyen bir makineye benzediğinde ortaya çıkar, makine işlerken değil.”³³

Görülüyor ki, felsefi konuşma, dil araçlarının işlevsiz hale gelmesidir. Wittgenstein’a göre, bu, bir makineden bağlantısı kesilmiş tekerleğin fonksiyonsuz bir şekilde dönmesine benzemektedir. O halde felsefi problemleri nasıl çözeceğiz? Burada Wittgenstein bize, kavramların ve onların rol veya fonksiyonlarının farklılıklarını tanımlamamızı önermektedir. Problemler kavramlar, normal olarak fonksiyonlarını icra ettikleri şartlar içerisinde takdim

²⁹ Blackstone, *Dinsel Bilgi Sorunu*, s.35.

³⁰ Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, s.69.

³¹ Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, s.58.

³² Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, s.34

³³ Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, s.78; krş. Blackstone, *Dinsel Bilgi Sorunu*, s.36.

edilmeli ve onların kullanımları ve diğer kavramlarla olan ilişkileri ortaya konulmalıdır. Çünkü Wittgenstein'a göre felsefe, kavramsal veya linguistik karışıklıkların dışına çıkmaya öncülük eden bir tür terapidir. Bu yüzden Wittgenstein şöyle demektedir: "Araştırmamız dilbilgisel bir araştırmadır. Bu tür bir araştırma, yanlış anlamaları gidererek, problemimize ışık tutar. Sözcüklerin kullanımıyla ilgili olan yanlış anlamalara, başka şeyler içinden, dilin farklı bölgelerindeki ifade biçimleri arasındaki bir takım benzerlikler neden olmuştur".³⁴ Filozof yalnızca dilimizin işlevlerini betimlemeye gereksinim duyar ve bizim bu işlevleri tanımamıza yardımcı olur. Geleneksel filozofları uğraştıran problemler, "yeni bilgi verecek değil, bizim her zaman bildiğimiz şeyi düzene koyarak çözümler. Felsefe, zekamızın dil aracılığıyla büyülenmesine karşı bir savaştır."³⁵

İşte Wittgenstein'ın bu sonraki dönem yazılarının, din dilini tahlil etmek için bir çok filozofa yeni bir yol açtığını görmek mümkündür. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Wittgenstein, dilin pek çok 'dil oyunlarından' ibaret karmaşık bir insani fenomen olduğunu belirtmektedir. Dil oyunları mecazi, insanların bazı amaçlara erişmek için uyguladıkları tespit edilebilen bazı dilsel tavırları göstermektedir. Örneğin, emirler vermek, bir nesnenin görünüşünü tasvir etmek, bir olay hakkında yorumlar yapmak, bir kuram oluşturmak, bir tecrübenin sonuçlarını tablolar ve diyagramlar halinde sunmak, oyun oynamak, bir pratik aritmetik problemini çözmek, teşekkür etmek, selamlamak, dua etmek, dilsel tavırlardan bazılarıdır. Wittgenstein'ın takipçileri, bilim dilinden, cazibe ve aşk dilinden bahsetmeye başlamışlardır. Onlara göre farklı dilsel faaliyetler veya dil oyunları, insan dilinin bütün haritası içinde belirli bir yer işgal etmektedir. Her bir dil oyunu kendi sahası içinde kelimelerin nasıl işlev göreceklarine dair belli kurallara ya da toplumsal anlayışlara sahiptir. Örneğin 'katı' kelimesi fizikteki katı

³⁴ Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, s.67. krş. Blackstone, *Dinsel Bilgi Sorunu*, s.36-37.

³⁵ Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, s.73.

maddelerden bahsederken başka bir anlama sahiptir. Ancak ahlak alanında bir insanın katı karaktere sahip olduğundan söz edilirken “katı” kelimesi birinciyle ilişkili fakat ondan farklı bir anlama bürünmektedir. Dil oyunlarının kuralları hiçbir kitapta yazılı olmakla birlikte, ilgili dilsel toplulukların üyeleri tarafından nispeten şuursuzca takip edilmektedir. İşte bu kuralları ortaya çıkarmak filozofa düşen bir görev olmaktadır.³⁶

Wittgenstein’ı çıkış noktası olarak alan birçok çağdaş dil çözümleyicisi, anlamı tam ve yeterli olarak gören pozitivist’in anlam kuramını reddetmektedir. Onlara göre pozitivistler belirli ifade türlerini saçma, anlamsız ya da bütünüyle coşkusal olarak görmede tamamıyla keyfi davranmışlardır. Talep edilen çok daha verimli bir yaklaşım, kullanımların, fonksiyonların ve dilin maksatlarının ciddi bir tahlilini yapmaktır, çünkü dil, değişik fonksiyonları icra etmek için kullanılmaktadır. Her şeyin olduğu gibi, din dilinin de kendine has bir mantığı vardır. ‘Her ifade kendi mantığına sahiptir’ sloganı, bu farklı fonksiyonları dikkatli bir şekilde gözden geçirmede etkilidir.³⁷ Blackstone, pozitivistlerin, bir bütün olarak terk edip, bilinmeyen bir alana yerleştirdikleri din ve teolojiyi, çağdaş çözümleyicilerin ayrıntılı olarak incelediklerini, bununla birlikte bu çağdaş çözümleyicilerin, dinsel söylemin gerçekte birçok insanı şaşkınlığa uğrattığının da farkında olduklarını ifade etmektedir. Blackstone’a göre, bu farkındalıktan dolayı onlar, dinsel ifadeleri çözümlene çabasının, bizleri bu şaşkınlıklardan kurtararak dinsel dili anlamamıza yardımcı olacağını düşünmektedirler. Çağdaş çözümleyiciler, dinsel söylemin bütün bağlamlarının ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerektiğini belirterek, dinsel iddiaların anlaşılmasına yönelik vurgular ortaya koymuşlardır. Bu şekilde, dinsel söylemlerin fonksiyonu, dinsel söylemlerin değişik türleri, dinsel söylem için gerekli olan spesifik durumlar, bu söylemleri kanıtlamak için getirilen nedenlerin türü ve onları kanıtlama tarzı ön plana çıkarılmıştır. Bütün bu faktörlerin farkında olma, dinsel söy-

³⁶ Peterson ve diğerleri, *Akıllık ve İnanç*, s.325.

³⁷ Blackstone, *Dinsel Bilgi Sorunu*, s.45.

lemin mantığının farkında olmayla eş değer bir durumdur.³⁸ Bu vesileyle dil çözümleyicileri, mantıkçı pozitivistlerin düştükleri, dilin temel fonksiyonunun gerçekliği resmetme olduğu hatasından kaçınmakta³⁹ ve onlara yönelik çeşitli eleştiriler ileri sürmektedirler. Bu eleştiriler, dini ifadelerin olgusal olabileceğini ve anlamlılıklarını bu özelliklerinden dolayı kazanacaklarının a priori olarak reddedilemeyeceğini ve reddedilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁰

Buraya kadar verilen bilgiler gösteriyor ki; din ile ilgili felsefenin görevi, dini rasyonelleştirmeye, uzlaştırmaya ve hatta herhangi bir değerlendirmeye tabi tutmak değil, sadece din dilinin kavramsal ve işlevsel analizini, çözümlemesini yapmaktır. Felsefe dini eleştiremez, sadece dini söylemin fonksiyon icra ediş üslubunu veya çalışma tarzını bize gösterebilir. Bu anlamda bir filozofun görevi, klasik metafizikçilerin modasına uygun bir tarzda kurgusal sistemler, sentezler veya dünya görüşleri icat etmek değil, kullandığımız terimlerle ne kastettiğimizi ve bunu nasıl ortaya koyduğumuzu açık seçik hale getirmektir. Bu düşünce, din dilinin çok farklı boyutları olduğunu göstermesi açısından son derece önemlidir. Bu düşünceye göre, dilin çok çeşitli fonksiyonları vardır ve dini ifadeler boşlukta bulunmamaktadır. Onlar anlamlarını boşlukta kazanmamışlardır. Onların anlamları, olgusal verilerle doğrulanmayla değil, belli bazı maksatlar için kullanılmalarında bulunur. Bu anlam teorisi, din diline uygulanabilir bir özelliğe sahiptir. Bu durumda dinin bir yaşam biçimi olduğu ve dini ifadelerin anlamlılığının yalnızca bu kendine has yaşam biçimi bağlamında değerlendirilebileceği söylenebilir. Burada yapılması gereken tek şey, dini terimleri, parçası oldukları yaşam biçimi içine yerleştirmektir.⁴¹

³⁸ Blackstone, *Dinsel Bilgi Sorunu*, s.46.

³⁹ Blackstone, *Dinsel Bilgi Sorunu*, s.45.

⁴⁰ Turan Koç, *Din Dili*, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1995, s.158.

⁴¹ Cafer Sadık Yaran, *Din Felsefesi*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2010, s.51-52.